

PRAVNI INSTITUT PRIZIVA SAVJESTI U KONTEKSTU CRKVENOG UČITELJSTVA I HRVATSKOG PRAVNOG UREĐENJA

Dijana Mihalj

Sveučilište u Splitu
Katolički bogoslovni fakultet
smdmihalj@gmail.com

UDK: 174:272-74
<https://doi.org/10.34075/cs.58.2.3>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 1/2023.

Sažetak

Sukob čovjekove savjesti s pozitivnim zakonom star je koliko i ljudska povijest. Iako u svojoj izvornoj formi priziv savjesti osobu ostavlja suprotstavljenu pravnom uređenju sve do žrtvovanja vlastitih dobara i vlastitog života, suvremene rasprave o prizivu savjesti niču iz pravnog konteksta. U današnjim se razvijenim društvima o prizivu savjesti raspravlja kao o pravnom fenomenu koji traži svoje opravdanje i utemeljenje, a pravna znanost raspravlja o granicama njegove dopustivosti, nudi definicije i klasifikacije, sve kako bi se našla ravnoteža između slobode pojedinaca i zaštite općeg dobra. Pitanje koje se postavlja jest pitanje granica, a ne opravdanosti prava na priziv savjesti. U radu se problematizira o pravu na priziv savjesti u crkvenom uređenju i u hrvatskom pravnom kontekstu, imajući na umu činjenicu da otpor pravnoj normi kod priziva savjesti proizlazi iz moralnog suda koji je najčešće utemeljen na religijskim uvjerenjima. U društvenom kontekstu u kojemu se znatna većina građana izjašnjava vjernicima, koji je iznikao iz kršćanskog svjetonazora i koji ima međunarodnim ugovorima uređene pravne odnose od zajedničkog interesa Crkve i države, valjalo bi povesti računa o tome te je i ovaj rad jedan od priloga javnoj raspravi na tu temu.

Ključne riječi: savjest, zakon, sloboda savjesti, priziv savjesti, pravo na priziv savjesti, crkveno učiteljstvo, Ustav.

UVOD

Pravo na priziv savjesti pravo je na obranu intimne dimenzije koja čovjeka definira kao osobu, njegova samopotvrđivanja kao slobodnog i racionalnog bića pred najvažnijim pitanjima kojima je izložen. Proizlazi iz slobode savjesti koja je zaštićena svim relevantnim međunarodnim dokumentima. Etički relativizam, pravni pozitivizam, umnažanje broja i vrsta priziva savjesti u području

biomedicine te društveni otpor proširenju slučajeva priziva razlozi su zbog kojih taj institut postaje sve aktualniji i kao etički i kao pravni fenomen.

U radu se polazi od fenomena savjesti i njezina odnosa prema istini, ukazujući u najosnovnijim crtama na širinu i zapravo metafizičku i metajuridičku pozadinu pitanja koja izaziva priziv savjesti u društvima današnjice. Priziv savjesti doživljava razvoj od početne osobne drame pojedinaca do instituta za koji sama državna uređenja počinju tražiti pravno utemeljenje i opravdanje kako bi se smanjio konflikt savjesti pred obvezom poslušnosti građanskim zakonima. Pokazuje se da oni nisu više u stanju definirati vrijednosti koje uživaju opći društveni konsenzus i koje bi predstavljale makar onaj nedodirljivi minimum s maksimalnom razinom pravne zaštite. Taj je razvoj dostigao točku u kojoj su sve glasniji zahtjevi za ustavnu implementaciju jednog općeg prava na priziv savjesti.

Drugo poglavlje progovara o tome kako se kanonsko pravno uređenje odnosi prema institutu priziva savjesti. S jedne strane, ta je tema široko zastupljena u koncilskim i postkoncilskim dokumentima crkvenoga učiteljstva, dok, s druge, važeći Zakonik kanonskoga prava o pravu na priziv savjesti šuti.

U trećem poglavlju najprije se donosi općenito pregled načina na koji društvo može reagirati s obzirom na institut priziva savjesti te se donosi analiza pravnih odredbi u Republici Hrvatskoj u kojima se taj institut spominje, sve s ciljem da se pokuša odgovoriti na pitanje u kojoj je mjeri sloboda savjesti, izražena kroz pravo na priziv savjesti, zaštićena u Republici Hrvatskoj i je li utvrđena razina zaštite dovoljna.

1. PRIZIV SAVJESTI KAO PRAVNI FENOMEN

1.1. Savjest i istina

Aktualni kulturološki, društveni i filozofski izazovi u kojima se relativizam ne predstavlja negativno kao nepostojanje jedne objektivne istine koja bi bila mjera etičkog djelovanja, već se nameće u pozitivnom svjetlu kao poželjni okvir tolerancije, dijaloške spoznaje i slobode¹, govor o savjesti iziskuje makar u glavnim crtama definirane koordinate unutar kojih se smješta definicija tog pojma na koju smo manje-više navikli. Uobičajeno je, naime, vrlo sažeto reći da se savjest, „obično shvaća kao unutarnji glas koji nam

¹ Claudio Bertero, *Persona e comunione. La prospettiva di Joseph Ratzinger*, Lateran University Press, Città di Vaticano, 2015., 697.

govori što činiti, a što izbjegavati u konkretnim situacijama koje imaju moralnu vrijednost”.² Ta uloga savjesti kao „zadnje obvezujuće prosudbene instance u moralno konfliktnim situacijama pretpostavlja njezinu povezanost s etičkim načelima, intersubjektivno važećim vrijednosnim uvjerenjima i moralnim normama”³. Koji je, međutim, izvor etičke norme? Postoji li konačna, objektivna i nepromjenjiva istina, ili se sve svodi na subjektivistička poimanja? U vjerničkoj perspektivi izvor moralnih zakona je Bog⁴, no znamo da glavna poteškoća čak i u tom teološkom poimanju savjesti leži upravo u teškoći razlikovanja onoga što osobi, u najdubljoj intimi njezina bića dolazi neovisno od nje, što ona već nosi upisano u svoje srce (usp. Rim 2, 15), od vlastita suda i prosudbe.⁵ Kako bismo, barem za potrebe ovog rada, imali na umu svu kompleksnost fenomena savjesti, ovdje držimo važnim uputiti na oštroomne kritike J. Ratzingera koji u svrhu prikaza suvremenog razumijevanja savjesti razlikuje tri glavne interpretativne figure tog fenomena. Prva je figura savjest kao samosvijest (*oracolo*), gdje se ljudska savjest poistovjećuje sa subjektivnom sigurnošću u neprikosnovenu isprav-

² Hrvoje Vargić, Priziv savjesti u medicini: pravo liječnika ili uskrata skrbi, u: *JAH*, 12 (2021.) 1, br. 23, 20. Autor upućuje na filozofsko određenje pojma savjesti u radovima: Iris Tićac i Ana Gušić, Uloga savjesti i etičkom prosuđivanju i djelovanju, u: *Acta Iadertina*, 4 (2007.) 1, 3-11; Vladimir Jakelić, Pojam savjesti od Grka do Nitzschea, u: *Filozofska istraživanja* 38 (2018) 1, 195-203. Međunarodni znanstveni skup na temu „Fenomen savjesti”, u organizaciji Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu 2010. godine potvrđuje da je „određenje pojma savjesti dugotrajan teološki i kulturološki proces” koji zapravo još traje te i sama teologija pokušava dati odgovore na „temeljne misaone i mentalitetne redukcionizme” vezane za određenje tog pojma. Nikola Bižaca - Josip Dukić - Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti. Zbornik radova teološkog simpozija*, Crkva u svijetu, Split, 2011, 5:7. U navedenom zborniku se nalaze vrijedni doprinosi o filozofskom pristupu fenomenu savjesti, o tumačenju savjesti sa strane utjecajnih autora i škola moderne i suvremene psihologije te o biblijskom i katoličkom moralno-teološkom pristupu savjesti.

³ Eberhard Schockenhoff, Bit i funkcija savjesti s gledišta katoličke moralne teologije, u: Nikola Bižaca - Josip Dukić - Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti. Zbornik radova teološkog simpozija*, Crkva u svijetu, Split, 2011, 49.

⁴ „Čovjek, naime, ima u svome srcu od Boga upisani zakon: samo je njegovo dostojanstvo u pokoravanju tomu zakonu i po njemu će on biti suđen.” Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes*. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.), br. 16, u: *Dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2008, 672.

⁵ C. Bertero citira J. Ratzingera iz njegova djela „La via della fede: saggi sull’etica cristiana nell’epoca presente”: „Postavlja se pitanje: Govori li Bog ljudima različite suprotstavljene stvari? Suprotstavlja li se samome sebi? Zabranjuje jednome sve do mučeništva ono s čime je suglasan kod drugoga ili mu to čak dopušta? Jasno je da izravno poistovjećivanje pojedinačnih sudova savjesti s autentičnom riječju Božjom nije održivo.” Claudio Bertero, *Persona e comunione*, 707.

nost osobnog mišljenja i djelovanja što nije ništa drugo nego izraz prava na subjektivnost. Druga figura predstavlja savjest shvaćenu kao superego (nad ja) misleći pritom na pounutrašnji izraz onoga što nas određuje izvana, neovisno o našoj volji. Na koncu, tu je i savjest shvaćena kao Božji glas u čovjeku – tradicionalna figura koja i sama ima nedostatke kada se izgubi iz vida potreba razlikovanja ontološke i prosudbeno-djelatne razine savjesti koje su neodvojive jedna od druge.⁶ Savjest je prema Ratzingeru neodvojiva od prirodne čovjekove sposobnosti osjetiti ono što je istinito.⁷ Nadalje, u istoj perspektivi Ratzingerove misli, ispravno razumijevanje savjesti ne može rezultirati nezasluženom vertikalizacijom čovjeka, odvajajući ga, u ime izravnog nadahnuća, od pripadnosti ljudskoj obitelji, određenoj kulturi i tradiciji, autoritetima koji su mu predloženi za ispravan odgoj savjesti.⁸ Kako će se u nastavku pokazati, sva problematika percepcije i argumentacije instituta priziva savjesti, kako od strane njegovih zagovaratelja, tako i osporavatelja, stoji u subjektivističkom poimanju savjesti kao i u izostanku naglaska na potrebi ispravnog odgoja savjesti.

1.2. Priziv savjesti

U svom izvornom obliku priziv savjesti je izraz nutarnje nužnosti, podlaganja i podvrgavanja osobnog djelovanja glasu koji netko „čuje” u svojoj nutрини doživljavajući ga suprotstavljenim izvanjskom poretку stvari.

Pisana povijest s prizvukom udivljenja i poštovanja donosi primjere osoba koje su se našle u sukobu s pozitivnim državnim zakonom zbog konflikta u vlastitoj savjesti, odnosno zbog suprotstavljanja tog zakona onome što se doživljava kao upisano u vlastito srce, kao vječno, što ima izvor u Bogu.⁹ Moderna je filozofska

⁶ O sve tri figure i o njihovoj kritici u misli J. Ratzingera, usp. Claudio Bertero, *Persona e comunione*, 701-708. Ono što je na ontološkoj razini u skolastičkoj tradiciji *synteresis*, prirodna sposobnost praktičnog razuma da spozna istinu, za Ratzingera je *anamnesis*, sjećanje na Stvoritelja. Savjest na ovoj ontološkoj razini nije puko pounutrašnje izvanjskih elemenata, već „organ” koji se izražava kroz nutarnji osjećaj i sposobnost prepoznavanja istine. Usp. *Isto*, 728.

⁷ Claudio Bertero, *Persona e comunione*, 711.

⁸ Claudio Bertero, *Persona e comunione*, 708.

⁹ U Biblijskim se pripovijestima, onoj iz Knjige Izlaska o odbijanju primalja da pobiju muške prvorođence (usp. Izl. 1, 15-17) kao i onoj iz Druge Knjige o Makabejcima (2 Mak 6, 30; 7, 11), otpor vladarima temelji na strahopoštovanju prema Bogu. Na sličan način glavna protagonistkinja Sofoklove drame *Antigona* odbija izvršiti zapovijed kralja Kreonta o zabrani pokopa njezina brata Polinika.

misao obilježena pokušajima tumačenja savjesti i izvan tog religioznog konteksta.¹⁰ Ipak, čini se da je u oba slučaja, i u religijskom i u profanom kontekstu, konflikt koji se javlja u savjesti poziv na autentično djelovanje, djelovanje u suglasju sa svojim najdubljim uvjerenjima, onima koja nekoga određuju kao osobu.

No, povijesno promatrano, takvim suprotstavljanjem pojedinac bi se našao izvan zakona, prepušten osobnoj životnoj drami u koju ga takav položaj stavlja. Bilo je potrebno ispuniti mnoge društvene pretpostavke da bi se uvidjelo da se u slučajevima konflikta u savjesti nije dovoljno pozivati na božanski zakon, već je potrebno s tim se problemom suočiti i u području prava.¹¹ Slijedom toga, moderna državna uređenja prepoznaju pravo na priziv savjesti koje se može promatrati i kao rezultat napora kako uopće ne bi došlo do konflikta između savjesti pojedinca i društva.¹² Prizivu savjesti daje se pravni legitimitet, balansira se moguću napetost tražeći načina da se i na ovaj način zakon nametne kao mjera dopuštenoga. Pravni poređci u kojima vlada suglasje oko temeljnih vrijednosti koje se štite zakonima, gotovo i nemaju potrebu za prizivom savjesti. Oni, također, u kojima se moralnost zakona, tj. njihova usklađenost s prirodnim pravom pretpostavlja, ne predviđaju institut priziva savjesti. Primjerice, zakoni kojima Crkva uređuje svoje ustrojstvo i djelovanje ne poznaju priziv savjesti iz jednostavnog razloga što se crkvena disciplina ne uređuje samo crkvenim zakonima te se svaka norma koja bi bila protivna božanskom prirodnom ili pozitivnom zakonu, smatra nepostojećom. Drugim riječima, izvor obvezatnosti norme u crkvenom uređenju nije isti kao onomu u državnim uređenjima. Moderna uređenja koja nastoje dati legitimitet etičkom i religijskom pluralizmu više nisu u stanju donijeti zakone koji bi zadovoljili sve u jednakoj mjeri. Stoga se u današnjim razvijenim društvima o prizivu savjesti raspravlja kao o pravnom fenomenu koji traži svoje opravdanje i utemeljenje, a pravna znanost raspravlja o granicama njegove dopustivosti, nudi definicije i klasifikacije, sve kako bi se našla ravnoteža između legitimnih interesa pojedinaca i zaštite javnoga dobra.

¹⁰ Usp. Ante Vučković, Nijemi glas: tri filozofske interpretacije savjesti, u: Nikola Bižaca - Josip Dukić - Jadranka Garmaz (ur.), *Fenomen savjesti*, 9-41. Autor u tom smislu navodi primjere Martina Heideggera za kojeg je savjest zov tubitka na autentičnost, te Hannah Arendt koja profanira glas savjesti i zamjenjuje ga mišljenjem. Usp. Isto, 13.

¹¹ Usp. José Martín De Agar, Problemas jurídicos de la objeción de conciencia, u: *Scripta Theologica*, 27 (1995.) 2, 519.

¹² Usp. Ante Vučković, Nijemi glas, 12.

Nadalje, postoji i suglasje oko toga da je objekt priziva savjesti nemoralan, a ne nepravedan zakon.¹³ Kod priziva savjesti uložitelj priziva ne dovodi u pitanje legitimnost zakonodavca niti dovodi u pitanje pravni sustav kao takav te stoga prihvaća moguću sankciju. Cilj mu nije rušenje zakona nego neslaganje s njime zbog jednog višeg zakona koji mu se nameće u savjesti. Ako se radi o neposlušnosti zakonskoj normi iz ideoloških ili političkih razloga, onda se ne može govoriti o prizivu savjesti.¹⁴ Aktualna pravna nastojanja idu za tim da se postigne ravnoteža između slobode pojedinaca i zaštite općeg dobra. Pitanje koje se danas postavlja u pravnoj teoriji nije pitanje opravdanosti, nego načina realizacije prava na priziv savjesti.¹⁵

1.3. Priziv savjesti kao pravo

Pravo na slobodu savjesti kao i pravo na slobodu vjere spadaju među vrhovna načela demokratskih društava. Pravo na priziv savjesti isprva se i javlja u kontekstu prava na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti i utemeljeno je na njemu. Ipak se ne može reći da postoji znak jednakosti između prava na priziv savjesti i slobode savjesti.¹⁶ Iz perspektive zakonodavca, naime, nije isto osigurati da nitko neće biti prisiljen djelovati protiv vlastite savjesti, s jedne strane, i imati zakone koji osiguravaju da svatko, u svakom trenutku i bezuvjetno može djelovati po vlastitoj savjesti, a da zbog toga ne trpi sankcije, s druge.¹⁷ U prvom se slučaju štiti sloboda savjesti, a u drugom jamči pravo na priziv savjesti.

Većina zakonodavstva modernih država europskog okruženja, imajući u vidu moguće kontraste između pravne norme i savjesti pojedinaca, pravo na priziv savjesti predviđaju u odnosu na pojedine slučajeve, nerijetko uz ponudu alternativnih obveza kao što je to u slučaju svima dobro poznatog priziva na obvezu služenja vojnog roka.¹⁸ U angloameričkom pravnom okruženju priziv savjesti

¹³ Usp. José Martín De Agar, *Problemas jurídicos*, 523.

¹⁴ Usp. José Martín De Agar, *Problemas jurídicos*, 522.

¹⁵ Usp. Pierluigi Chiassoni, *Protecting freedom of conscience in a constitutional state*, u: Claude Proeschel - David - Koussens - Francesco Piraino (ur.), *Religion, law and the politics of ethical diversity. Conscientious objection and contestation of civil norms*. Routledge, New York, 2021., 27-30; Ferrando Manovani, *Obiezione di coscienza: problema epocale*, u: https://www.scienzaevita.org/materiale/2_Mantovani.pdf, 9 (pristupljeno: 5. prosinca 2022.)

¹⁶ Usp. Hrvoje Vargič, *Priziv savjesti u medicini*, 22-23; Giuseppe Dalla Torre, *La città sulla monte*, A.V.E., Roma, 32007., 94.

¹⁷ Usp. José Martín De Agar, *Problemas jurídicos*, 530.

¹⁸ S razlogom autori upozoravaju da se u tom slučaju i ne može govoriti o prizivu savjesti, nego o tzv. razlozima savjesti koje zakon predviđa kao izuzetke od nje-

štiti se kroz tzv. sustav ravnoteže sudskih interesa. Čini se da i u jednom i u drugom slučaju nije riječ o zaštiti jednog općeg prava na priziv savjesti koje još uvijek nailazi na otpor u ustavnoj kulturi razvijenih zemalja. Ipak, sve se više probija stav da bi „svaka vlada ozbiljno posvećena zaštiti prava pojedinaca na slobodu savjesti trebala priznati opće pravo na priziv savjesti kao sastavni dio ustavnog sustava”.¹⁹

Sloboda je savjesti zaštićena Općom deklaracijom o ljudskim pravima²⁰, Europskom konvencijom o ljudskim pravima²¹ te Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima²², a priziv savjesti je dugo vremena u sustavu zaštite ljudskih prava i temeljnih sloboda bio priznat samo u odnosu na vojnu obvezu. Vladalo je opće mišljenje o neobvezatnosti priznavanja tog prava u nacionalnim zakonodavstvima.²³

U slobodi savjesti i vjeroispovijesti potencijalno su uključeni svi mogući prizivi savjesti te i u onim pravnim sustavima koji svojim zakonima izriekom ne priznaju pojedinačna prava na priziv savjesti, uložitelji priziva nerijetko postignu pravdu na Europskom sudu za ljudska prava (ESLJP), gdje se pozitivne presude uglavnom temelje na obrani slobode savjesti i vjeroispovijesti.²⁴

Što se tiče zemalja članica Europske unije, dobra je vijest da od 2011. godine pravo na ulaganje priziva savjesti u kontekstu sudjelovanja u oružanim snagama više nije podložno diskreciji država članica Europske unije već se nameće kao dio pravâ zajamčenih čl. 9. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.²⁵

gove primjene. Priziv savjesti u pravome smislu je, kažu oni, „odbijanje poslušnosti pozitivnom zakonu s posljedicom prihvatanja – neizravnom ili izravnom – kazne koja iza toga slijedi”. Giuseppe Dalla Torre, *La città sulla monte*, 96.

¹⁹ Pierluigi Chiassoni, *Protecting freedom of conscience in a constitutional state*, 27.

²⁰ *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, Narodne novine, Međunarodni ugovori, br. 12/2009., čl. 18.

²¹ *Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, Narodne novine, Međunarodni ugovori, 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, čl. 9. (dalje: Konvencija).

²² *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, Službeni list SFRJ, 71/1971, čl. 18.

²³ Ana Horvat Vuković, *Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti u pružanju zdravstvenih usluga*, u: Arsen Bačić (ur.), *Ustavne promjene i političke nagodbe – Republika Hrvatska između ustavne demokracije i populizma: okrugli stol održan 8. prosinca 2020. povodom obilježavanja 30-godišnjice Ustava Republike Hrvatske*, HAZU, Zagreb, 2021., 438.

²⁴ Usp. Hrvoje Vargić, *Priziv savjesti u medicini*, 23.

²⁵ Ana Horvat Vuković, *Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti*, 439. Članak 9. *Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* glasi: „1. Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijedi; to pravo uključuje slobodu

Time čl. 9. Konvencije postaje izvor najšire obvezatne primjene instituta priziva savjesti uz ograničenja koja nameće praksa ESLJP. Prema toj praksi, čl. 9 Konvencije neprimjenjiv je na pravne osobe, a što se tiče fizičkih osoba, trend je primjena pravila „razumne prilagodbe pojedine radne dužnosti identitetskim previranjima u njezinu nositelju”.²⁶ Što se tiče materijalnog opsega primjene čl. 9 Konvencije, potonji „se odnosi samo za *forum internum* dok je modus njegova prezentiranja svijetu (očitovanje) nužno omeđen interesima zajednice te jednakopravnim zahtjevima drugih za zaštitu njihovih (sukobljenih) prava i interesa. ESLJP ne uzima pod zaštitu ponašanja koja su samo nadahnuta ili potaknuta uvjerenjem već koja su njegovo očitovanje”.²⁷

Novija praksa ESLJP zaokuplja se pitanjima dopuštenosti državnog ograničavanja određenog ponašanja motiviranog savješću provođenjem tzv. testa proporcionalnosti (štete) s obzirom na čl. 9. st. 2. Konvencije kojim se procjenjuje nužnost državne intervencije u ograničavanje slobode savjesti s obzirom na dobro koje se štiti.²⁸

Na koncu, i Povelja Europske unije o temeljnim pravima priznaje pravo na prigovor savjesti u skladu s nacionalnim zakonima koji uređuju ostvarivanje tog prava (usp. čl. 10.2 Povelje).²⁹

2. PRIZIV SAVJESTI U CRKVENOM UREĐENJU

2.1. Primat istine

U pozadini svakog promišljanja o ljudskim pravima pa i o pravu na priziv savjesti ili o slobodi savjesti stoji otvoreno krucijalno pitanje odnosa između pozitivnog i prirodnog prava ako ovo potonje razumijevamo u smislu zakona koji je Bog upisao u ljudsko srce, dakle u njegovoj transcendentalnosti. Riječ je o razlici između nor-

da se promijeni vjeroispovijed ili uvjerenje i slobodu da se pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoju vjeroispovijed ili uvjerenje bogoslužjem, poučavanjem, praktičnim vršenjem i obredima. 2. Sloboda iskazivanja vjeroispovijedi ili uvjerenja podvrgnut će se samo takvim ograničenjima koja su propisana zakonom i koja su u demokratskom društvu nužna radi interesa javnog reda i mira, zaštite javnog reda, zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.”

²⁶ Ana Horvat Vuković, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti, 440-441.

²⁷ Ana Horvat Vuković, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti, 444.

²⁸ Usp. Ana Horvat Vuković, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti, 445-446.

²⁹ *Povelja Europske unije o temeljnim pravima*, Službeni list Europske unije, 2007/C, 303/01. U ovoj se Povelji priziv savjesti definira široko i nije ograničen samo na služenje vojnog roka.

me koja je nastala voljom zakonodavca i objektivne norme, koja se otkriva savjesti pojedinca.

Prema kršćanskom nauku božanski je zakon univerzalno i objektivno načelo moralnosti, te savjest „ne ustanovljuje zakon nego potvrđuje ovlast naravnoga zakona i praktična razuma u odnosu prema vrhovnom dobru.”³⁰ U tom smislu Crkva je „za” priziv savjesti kad on označava neposlušnost zakonu koji je u suprotnosti s objektivnom moralnom normom koju savjest kao takvu prepoznaje i želi joj biti vjerna. S druge strane, ni Crkva ne podržava priziv savjesti kad to nije drugo negoli sukob nastao zbog pravila koje je proizvela njegova osobna savjest ili pak pripadaju vrijednostima koje društvo stječe u svojoj povijesnosti.³¹ Prema nauku koji Crkva baštini od sv. Tome Akvinskoga, prirodni zakon prethodi svakoj pozitivnoj ljudskoj normi i njezin je krajnji temelj. Ako jedan pozitivan zakon nije u suglasju s prirodnim pravom, on ne obvezuje u savjesti osim u slučajevima potrebe izbjegavanja velikog skandala ili poremećaja javnog reda, dakle većeg zla. Crkva u odnosu na državne zakone koji bi bili u suprotnosti s prirodnima nalaže prigovor savjesti.³²

Prema sv. Tomi, djelovati razumski znači djelovati prema prirodnom zakonu jer je prirodni zakon upisan u dušu svakoga čovjeka. Kad osoba postupa u suprotnosti s razumom, ide protiv vlastite prirode i čini zlo.³³ Upravo je moralna svijest ta zlatna poveznica individualnog subjekta s vječnim nepromjenjivim zakonom. Ona je praktični sud razuma „po kojem ljudska osoba prepoznaje čudorednu kakvoću nekog konkretnog čina što ga kani izvršiti, što ga vrši ili ga je već izvršila. U svemu što govori ili čini, čovjek mora vjerno slijediti ono što zna da je pravedno i ispravno”.³⁴ Drugim riječima, savjest je primjena objektivne norme prirodnog zakona na konkretan slučaj. Zabraniti prigovor savjesti, značilo bi društvo lišiti vječnoga svjetla koje osobito u delikatnim situacijama prosijeva kroz osjetljive savjesti pojedinaca.

Prirodni je zakon u sebi nepromjenjiv, ali, kako kaže i sam Katekizam Katoličke Crkve, primjena tog zakona „može zahtijevati prilagodbu mnogostrukim uvjetima života, već prema mjesti-

³⁰ Ivan Pavao II., *Veritatis Splendor. Sjaj istine, Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998, br. 60.

³¹ Giuseppe Dalla Torre, *La città sulla monte*, 98-99.

³² Carlo Fantappiè, *Il Diritto canonico nella società postmoderna*, Giappichelli Editore, Torino, 2020., 172.

³³ Usp. Carlo Fantappiè, *Il Diritto canonico*, 172.

³⁴ Hrvatska biskupska konferencija, *Katekizam Katoličke Crkve*, Zagreb, 1994., br. 1778 (dalje: KKC).

ma, razdoblju i okolnostima”.³⁵ Stoga neki autori ističu dinamičan karakter prirodnoga prava na spoznajnom i normativnom planu³⁶ koji otvara put prizivu savjesti i u uređenjima koja u prirodnome pravu vide objektivni izvor prava s kojim treba usklađivati pozitivne zakone.

Poslije Svetog pisma i crkvene tradicije upravo su dokumenti crkvenog učiteljstva pravni izvori koji nam neprestance i u različitim kontekstima u svijest dozivaju norme božanskog prirodnog prava koje je nezaobilazni normativ unutarcrkvenog uređenja, ali i uređenja onih pitanja koja su od zajedničkog interesa i Crkve i države, a u kojima može doći do normativnog razilaženja. O crkvenom stajalištu o prizivu savjesti možemo govoriti *ad extra* i *ad intra*, promatrano u odnosu na državne zakone i u odnosu na samo crkveno pravno uređenje.

2.2. Crkveno učiteljstvo o prizivu savjesti

Crkveno učiteljstvo o prizivu savjesti progovara prvenstveno *ad extra*, odnosno obrazlaže primat i obvezu traženja jedne objektivne istine upisane u ljudsko srce, zajedničke svim ljudima i suprotstavljanja državnim zakonima koja nisu u skladu sa savješću odgojenom u skladu s njome.

Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* donosi najljepšu i najtočniju definiciju savjesti kad kaže da je to „zakon koji čovjek sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati”. „Glas toga zakona”, nastavlja dokument, „koji ga uvijek poziva da ljubi dobro, a izbjegava zlo, kad zatreba, jasno odzvanja u ušima srca (...). Čovjek naime ima u srcu zakon što mu ga je Bog upisao. Savjest je najskrovitija jezgra i svetište čovjekovo, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutrini.”³⁷ U broju 41 isti dokument, dajući prvenstvo Kristovu evanđelju koje je povjerenost Crkvi, navodi da ono „kao svetinju poštuje dostojanstvo savjesti i njezinu slobodnu odluku”.

³⁵ KKC 1957.

³⁶ Usp. Carlo Fantappiè, *Il Diritto canonico*, 171. C. S. Lewis dopušta mogućnost razvoja prirodnoga prava iznutra. Piše: „Postoji razlika između stvarnog moralnog napretka i puke inovacije. Od konfucijanskoga 'Ne čini drugima što ne bi htio da drugi tebi čine' do kršćanskoga 'Čini drugima kako želiš da drugi tebi čine', to je pravi napredak. Nietzscheova moralnost puka je inovacija. Prvo je napredak jer nitko tko nije priznao valjanost stare maksime ne može vidjeti razlog za prihvatanje nove, a svatko tko je prihvatio staru smjesta bi prepoznao novu kao proširenje istog načela”. C. S. Lewis, *Ukinuće čovjeka*, Verbum, Split, 2022, 53-54.

³⁷ Drugi vatikanski koncil, *Gaudium et spes*. Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu (7. XII. 1965.), br. 16, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2008. (dalje: GS).

Prema saborskoj deklaraciji o slobodi vjerovanja *Dignitatis humanae*, pravo je ljudske osobe da u stvarima vjerovanja ne bude primoravana postupati protiv svoje savjesti niti sprječavana postupati po svojoj savjesti.³⁸ Svi su ljudi, prema spomenutoj deklaraciji, „vezani moralnom obvezom da tragaju za istinom, da prionu uz nju kad je spoznaju te da sav svoj život uređuju prema zahtjevima istine”.³⁹ Spomenuta deklaracija, dakle, o pravu na djelovanje po savjesti govori iz perspektive slobode vjerovanja, no ne zaboravimo da moralni sud koji je u temelju priziva savjesti najčešće i dolazi iz vjerskih uvjerenja, a svjedočka pripadnost određenoj vjerničkoj zajednici ujedno je pokazatelj autentičnosti priziva savjesti. Zanimljivo je nadalje da taj dokument pravo na djelovanje po savjesti i zabranu prisile djelovanja protivno savjesti, stavlja u odnos s pravednim javnim redom. Dakle, čovjek ne smije biti prisiljen postupati protiv svoje savjesti niti se sprječavati da postupa po svojoj savjesti u stvarima vjerovanja „dokle god se poštuje pravedan javni poredak”.⁴⁰

Enciklika Ivana Pavla II o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života *Evangelium vitae* u kontekstu pobačaja i eutanazije ističe „tešku i preciznu obvezu” suprotstaviti se zakonima koji ih promiču. Iz pokornosti Bogu, kojega se jedino treba bojati, a to je priznavanje njegove apsolutne vlasti – stječe se snaga i hrabrost da se odupre nepravednim ljudskim zakonima.⁴¹ Isti dokument u prizivu savjesti prepoznaje osnovno ljudsko pravo kad kaže: „Otkazati sudjelovanje u izvršavanju nepravde je ne samo moralna obveza, nego i osnovno ljudsko pravo. (...) Tko se poziva na prigovor savjesti, mora biti zaštićen ne samo od kaznenih mjera, nego i od bilo koje štete na zakonskom, disciplinskom, ekonomskom i stručnom planu.”⁴² Upravo je ovaj dokument na meti zagovaratelja eutanazije i pobačaja i tendenciozno ga se stavlja pred oči odgovornima u društvu koji žele pronaći pravedna rješenja u slučajevima priziva savjesti, prigovarajući im odvojenost države od Crkve i religijskih uvjerenja pojedinaca. Kao da bi pravo na život proistjecalo iz religijskog uvjerenja zavedenih pojedinaca!

Enciklika *Veritatis splendor* o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve između ostaloga promišlja o proble-

³⁸ Usp. Drugi vatikanski koncil, *Dignitatis Humanae*. Deklaracija o slobodi vjerovanja (7. XII. 1965.), br. 3, u: *Dokumenti*, 488. (dalje: DH).

³⁹ DH 2.

⁴⁰ DH 4.

⁴¹ Ivan Pavao II., *Evangelium vitae*. *Evandjelje života*. Enciklika o vrijednosti i nepovredivosti ljudskog života, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1995, br. 73 (dalje: EV).

⁴² EV 74.

mu čovjekove slobode i odnosu slobode i zakona. Pravo na vjersku slobodu i na slobodu savjesti na njezinu putu prema istini osjećalo se sve više kao temelj svih prava osobe, promatranih u cjelini. Problem nastaje, kako enciklika opaža, kada se sloboda odvoji od objektivne istine i kad se toliko uzdiže te se od nje tvori apsolut koji bi bio izvor vrijednosti. Enciklika potom kritizira neka iskrivljenja te kaže: „Pojedinačnoj savjesti su pripisane prerogative najvišeg stupnja moralne prosudbe koja kategorično i nepogrješivo odlučuje o dobru i zlu. Tvrđnji o dužnosti da se slijedi vlastita savjest nezaluzeno se pridodaje tvrdnja kako je moralna prosudba istinita zbog same činjenice da proizlazi iz savjesti. Ali na taj način iščezava neophodan zahtjev istine.”⁴³

2.3. Priziv savjesti u kanonskom pravu

Kanonsko pravo uređuje unutarcrkvene odnose te stoga treba imati u vidu ne samo institucionalnu nego i mističnu narav Crkve. Ona je u isto vrijeme i vidljivi zbor i duhovna zajednica, društvo opskrbljeno hijerarhijskim organima i otajstveno Tijelo Kristovo (LG 8). Crkva kao društvo se ipak razlikuje od civilnih društava i njezini zakoni nisu rezultat društvenog dogovora, nego „su doneseni na temelju prirodnoga (nepisanog) i pozitivnog Božjeg prava (Biblija), na temelju Tradicije i crkvenog učiteljstva i u duhu vjere, kao konkretni tumač volje Crkve, majke i učiteljice istine i svetosti”.⁴⁴ U tom kontekstu poslušnosti Crkvi valja razumjeti i riječi pape Pavla VI. koje je izrekao u perspektivi izrade novog Zakonika kanonskoga prava: „Quapropter non est locus obiectioni ex conscientia, quae oboedientiam ecclesiae dissolvat.”⁴⁵ No, također je istina da poslušnost i potpuna predanost izgradnji crkvenog zajedništva ne isključuju nužno mogući konflikt u savjesti vjernika, kad su u pitanju, kao što ćemo vidjeti, odredbe „samo crkvenih zakona” (*leges mere ecclesiasticae*, usp. kan. 11).⁴⁶

⁴³ Ivan Pavao II., *Veritatis splendor, Sjaj istine, Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., br. 32.

⁴⁴ Jure Brkan, *Aequitas canonica i epikeja – Evanđeljem nadahnutu pravna kultura*, u: Miran Špelič (ur.), *Lex victrix in caritate. Zbornik ob sedemdesetletnici p. Viktorja Papeža OFM*, Ljubljana, 2013, 39.

⁴⁵ AAS, 69 (1977), 150.

⁴⁶ „La libertà di coscienza, pertanto, come valore pieno, religioso e umano, ‘al vertice di ogni vita spirituale autentica’; dal punto di vista sociale, consente al fedele, ‘valorizzato e sensibilizzato’, un impegno maggiore, dinamico, nella costruzione della *communio ecclesiale*; dal punto di vista personale, consente all’uomo di volgersi alla profonda interiorità del suo cuore, ‘là dove lo aspetta Dio, che scruta

U Zakoniku kanonskoga prava, slijedom navedenoga, nedostaje norma koja bi izrijeком predviđala priziv savjesti. Često citirana odredba koju donosi kan. 748 § 2 kaže da „nikome nikada nije dopušteno prisiljavati ljude da protiv svoje savjesti prigrle katoličku vjeru”. Njome se u osnovi štiti slobodu savjesti, ali ju nije moguće proširiti na cijeli niz unutarckvenih odnosa.⁴⁷

Ipak, u novije vrijeme javljaju se autori prema kojima postkoncilski kanonski nauk i u odnosu na samo crkvene zakone dopušta konflikt između apstraktne norme koja je prihvatljiva na jednoj općoj razini i savjesti vjernika koji u konkretnoj situaciji, vođen ispravnom savješću, osjeća obvezu postupiti drukčije od onoga što je predviđeno crkvenim pozitivnim zakonom.⁴⁸ Radilo bi se zapravo o određenoj fleksibilnosti koja nije strana kanonskom pravnom uređenju i koja bi samo na neizravan način, unutar već postojećih kanonsko-pravnih instituta poput povlastice, oprosta i kanonske pravičnosti rješavala moguće konflikte u savjesti vjernika.⁴⁹

3. PRIZIV SAVJESTI U HRVATSKOM PRAVNOM PORETKU

3.1. Opći društveni kontekst

U vladajućem društvenom i pravnom kontekstu je važno istaknuti da pravo ne zanimaju svi odnosi i izričaji ljudske slobode, već samo oni koji zahtijevaju društveno uređenje, neku mjeru pravednosti. Vladajuće je mišljenje da zakoni u svakom području moraju jednostavno odražavati uobičajenu, zajedničku ili bolje rečeno većinsku percepciju stvarnosti, zaobilazeći svaki vrijednosni sud. To je nešto s čime treba računati. Drugim riječima, kako se već više puta istaknulo, u demokratskim društvima na moralnom planu vlada etički pluralizam, a na pravnom pravni pozitivizam. Iako su

i cuori, là dove sotto lo sguardo di Dio egli decide del suo destino' (GS, n. 14) e gli assicura il raggiungimento della salvezza: poiché è certamente vero che non si salva chi, incorporato alla Chiesa, vi stia col 'corpo' soltanto, non con il 'cuore' animato dalla carità (LG, n. 14), che il credente sa essere.” Rinaldo Bertolino, *La libertad de conciencia. El hombre ante los ordenamientos estatales y confesionales*, u: *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, 3 (1987.), 68.

⁴⁷ Rafael Palomino, „Objeción de conciencia”, u: Javier Otaduy - Antonio Viana - Joaquín Sedano (ur.), *Diccionario general de Derecho canónico*, Universidad de Navarra, V, 2012, 663.

⁴⁸ Rinaldo Bertolino, *La libertad de conciencia*, 61. Autor obrazlaže moguću primjenu instituta priziva savjesti pozivajući se na epikeju. Više o epikeji i kanonskoj pravičnosti v. gore nav. dj. Jure Brkan, *Aeqitas canonica i epikeja*.

⁴⁹ Rafael Palomino, „Objeción de conciencia”, 664.

obje te stvarnosti rezultat procesa odvajanja i razlikovanja prava od morala, u osnovi se slažu u nijekanju objektivne istine, nepromjenjivih prirodnih zakona. Pravni pozitivizam u volji zakonodavca vidi izvor prava, a etički pluralizam savjest shvaća kao organ koji sam proizvodi etičke norme umjesto da ih raspoznaje kao objektivne datosti. U tom kontekstu priziv savjesti se nameće kao jedan od temeljnih društvenih i pravnih problema današnjice.

Prema nekim autorima, tri su momenta koja priziv savjesti čine jednim od najvećih izazova koji stoje pred državnim zakonodavstvima. Prvi je, kako je već spomenuto, etički relativizam, „kultura etike bez istine”.⁵⁰ On se na neki način ne odnosi samo na situaciju u kojoj se savjest drži organom koji stvara individualne zakone, nego obuhvaća i činjenicu da je primjena „objektivno” ispravnoga često različita i među pojedincima i među narodima. Zakonodavci se i u relativno vrijednosno homogenom društvu nalaze u situaciji prilagođavanja univerzalnih zakona prirodnog prava konkretnim uvjetima društvene zajednice i povijesnom iskustvu čovječanstva.⁵¹

Drugi je ubrzani razvoj biomedicinskih znanosti koji sa zahtjevima apsolutnog i neograničenog prava na samoodređenje u odnosu na pitanja života i smrti, osobito u kontekstu medicinske struke dovodi do umnažanja i broja i vrsta priziva savjesti.⁵²

Treće je grozničavi društveni pritisak, odnosno otpor neizbježnom proširenju slučajeva priziva savjesti, osobiti onih *praeter legem* i *sine legem*. S pozicije zakonodavca, strahovanja su opravdana jer svaki priziv savjesti dovodi u krizu javni poredak. Subjekt priziva se pak nalazi u poziciji konflikta između osobne autentičnosti u poslušnosti savjesti i osjećaja krivnje u slučaju podvrgavanja pozitivnom zakonu.⁵³ Stoga državna zakonodavstva ulažu napore u traženju odgovora na pitanja pravnog utemeljenja prava na priziv savjesti, konstitutivnih zahtjeva tog prava, a potom njegovih granica i načina vršenja.

Pozicije koje zakonodavac može zauzeti u odnosu na pravnu regulaciju priziva savjesti su sljedeće:

1. Potpuna zabrana, koja je svojstvena totalitarnim režimima i koja guši svaki izraz slobode pojedinaca. Ta je pozicija, razumije se, u neskladu sa samom definicijom demokratskih uređenja;

⁵⁰ Ferrando Manovani, *Obiezione di coscienza*, 5.

⁵¹ Usp. Carlo Fantappiè, *Il Diritto canonico*, 171.

⁵² Ferrando Manovani, *Obiezione di coscienza*, 5.

⁵³ Ferrando Manovani, *Obiezione di coscienza*, 5.

2. Zakonodavna intervencija ili interpozicija (umetanje) – slučaj kada pravni poredak ne priznaje priziv savjesti kao subjektivno pravo, nego samo zakonom predviđa situacije u kojima pojedince oslobađa od obveze zakona uvažavajući razloge savjesti;
3. Naprednija i sve izglednija rješenja koja priziv savjesti stavljaju u kategoriju osobnih prava te se traže rješenja za jedno opće ustavno pravo na priziv savjesti koje bi uživalo izravnu pravnu zaštitu.⁵⁴

U svjetlu svega iznesenoga u nastavku će se prikazati rješenja koja predviđa hrvatski pravni poredak, u prvom redu njegov temeljni akt, Ustav. No ponajprije ćemo se kratko osvrnuti na hrvatsku društvenu klimu.

3.2. Hrvatski društveni kontekst

Republika Hrvatska je Ustavom definirana kao demokratska i socijalna država u kojoj „vlast proizlazi iz naroda i pripada narodu kao zajednici slobodnih i ravnopravnih državljana”⁵⁵. Poštivanje prava čovjeka među ostalim spada u najviše vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske koje su temelj za tumačenje Ustava⁵⁶. Može se reći da je „u Republici Hrvatskoj konstitucionaliziran predstavnički, ali i jedan vid participatorne demokracije koja u načelu označuje onaj oblik vladavine u kojem narod doslovce vlast obnaša sam, izravno ili neizravno.”⁵⁷ Hrvatski Ustav predviđa referendum kao oblik izravnog sudjelovanja naroda u obnašanju vlasti, odnosno utjecanja na ustavne odredbe.⁵⁸

⁵⁴ Ferrando Manovani, *Obiezione di coscienza*, 5.

⁵⁵ *Ustav Republike Hrvatske*, Narodne novine, br. 56/90., 125/97., 113/00., 28/01.; 76/10., 5/14. (v. Ustavni sud, Pročišćeni tekst Ustava, 15. siječnja 2014, u:

https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/Redakcijski_prociscen_tekst_Ustava_Republike_Hrvatske_Ustavni_sud_Republike_Hrvatske_15_sijecnja_2014_.pdf), (dalje: Ustav RH), čl. 1, st. 1-2. (pristupljeno: 22. prosinca 2022.).

⁵⁶ Usp. Ustav RH, čl. 3.

⁵⁷ „Demokracija”, u: Vladimir Pezo (ur.), *Pravni leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2007., 203-204.

⁵⁸ Usp. Ustav RH, čl. 45. Najpoznatija referendumska izmjena Ustava je ona iz 2013. godine kao rezultat djelovanja građanske inicijative „U ime obitelji”. Ova je udruga od 12. do 26. svibnja 2013. prikupila potpise za referendum o braku kao zajednici muškarca i žene. Referendum je održan 1. prosinca 2013. godine, a njegov ishod je izmjena ustava amandmanom na članak 62. kojim je određeno da je brak životna zajednica muškarca i žene. Usp. https://hr.wikipedia.org/wiki/Ustav_Republike_Hrvatske#cite_note-17, (pristupljeno: 22. prosinca 2022.).

Prema popisu stanovništva iz 2021. godine u Hrvatskoj je 78,97 posto stanovnika katoličke vjeroispovijesti, a samo 4,71 posto građana se izjasnilo ateistima.⁵⁹ Ovaj podatak nije nebitan za našu temu, budući da je utvrđeno da su prizivi savjesti u najvećem broju slučajeva vezani uz javno očitovanje vjerničkih uvjerenja. To je možda trenutno najvidljivije u odnosu na prizive zdravstvenih djelatnika u odnosu na vršenje pobačaja gdje, prema službenim podacima, 58,8 posto njih to odbija pozivajući se na savjest.⁶⁰ Pitanje koje se nameće je odražavaju li i u kojoj mjeri hrvatski zakoni vrijednosna uvjerenja svojih građana. To je dakako kompleksno i za našu temu važno pitanje, ali nije moguće na njega odgovoriti iz jednostavnih statistika o vjerskoj pripadnosti, te je za to potrebna jedna podrobna analiza, koja premašuje ciljeve ovog rada. Ono na što ćemo pokušati dati odgovor je pitanje razine zaštite pravnog instituta priziva savjesti u Ustavu i zakonima Republike Hrvatske.

3.3. Priziv savjesti u Ustavu i zakonima Republike Hrvatske

Ustavom RH jamči se sloboda savjesti i vjeroispovijedi te slobodno javno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja (usp. čl. 40). Sloboda savjesti i vjeroispovijedi te slobodno i javno očitovanje vjere spadaju u osobne slobode koje se i ne mogu ograničiti ni u slučaju neposredne opasnosti za opstanak države (usp. čl. 17 st. 3.). Oba navedena članka, kažu ustavni stručnjaci, „implementiraju konvencijski čl. 9. i u njega 2011. inkorporirano pravo na priziv savjesti”.⁶¹ U istom kontekstu takvih mišljenja, ta ustavna jamstva temeljnih sloboda ne znače apsolutnu nederogabilnost prava na priziv savjesti budući da ono ostaje podložno načelu proporcionalnosti legitimnih interesa usmjerenih prema državi. Budući da je shvaćeno ovdje samo kao jedan aspekt prava na slobodu moralnog samoodređenja nema prevagu nad drugim osobnim pravima.⁶²

Ovo temeljno ustavno pravo na slobodu savjesti unutar kojega se smješta i priziv savjesti različito je od ustavnog prava na prepoznavanje priziva savjesti. Ovo potonje je izraženo u članku 47. st. 2. Ustava samo u odnosu na sudjelovanje u oružanim snagama i obrani Republike Hrvatske i to je jedini primjer kodificirane zaštite prava na priziv savjesti na najvišoj zakonskoj razini. Članak 47.

⁵⁹ Usp. <https://dzs.gov.hr/vijesti/objavljeni-konacni-rezultati-popisa-2021/1270> (pristupljeno: 22. prosinca 2022.).

⁶⁰ Usp. Ana Horvat Vuković, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti, 453.

⁶¹ Ana Horvat Vuković, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti, 451.

⁶² Ana Horvat Vuković, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti, 452.

Ustava, nakon što u prvom stavku izražava dužnost vojne obveze i obrane države za sve za to sposobne građane, u st. 2. dopušta prigovor savjesti uz alternativne obveze: „Dopušten je prigovor savjesti onima koji poradi svojih vjerskih ili moralnih nazora nisu pripravnici sudjelovati u obavljanju vojničkih dužnosti u oružanim snagama. Te su osobe obvezane ispunjavati druge dužnosti određene zakonom.”

Nadalje, slučajeve zaštite prava na priziv savjesti kao primjer zakonodavne interpozicije imamo u nizu zakona iz područja medicinske skrbi⁶³:

- a) *Zakon o liječništvu i Zakon o dentalnoj medicini* donose identičnu odredbu: „Radi svojih etičkih, vjerskih ili moralnih nazora, odnosno uvjerenja liječnik/doktor stomatologije se ima pravo pozvati na priziv savjesti te odbiti provođenje dijagnostike, liječenja i rehabilitacije pacijenta, ako se to ne kosi s pravilima struke te ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrozi život pacijenta. O svojoj odluci mora pravodobno izvijestiti pacijenta te ga uputiti drugom liječniku/doktoru stomatologije iste struke.”⁶⁴
- b) *Zakon o medicinski pomognutoj oplodnji*: „Zdravstveni radnici i nezdravstveni radnici koji bi trebali provesti ili sudjelovati u provođenju postupaka medicinski pomognute oplodnje imaju pravo pozvati se na priziv savjesti zbog svojih etičkih, vjerskih ili moralnih nazora, odnosno uvjerenja te odbiti provođenje postupka medicinski pomognute oplodnje ili sudjelovanje u tom postupku.”⁶⁵
- c) *Zakon o sestrinstvu*: „Radi svojih etičkih, vjerskih ili moralnih nazora, odnosno uvjerenja medicinska sestra se ima pravo pozvati na priziv savjesti te odbiti provođenje zdravstvene/sestrinske njege ako se to ne kosi s pravilima struke te ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrozi život pacijenta. O svojoj odluci mora pravodobno izvijestiti pacijenta i odgovornu ili nadređenu osobu.”⁶⁶

⁶³ Valja spomenuti i da primjena čl. 9. Konvencije na području medicinske skrbi, prema praksi ESLJP podliježe nizu ograničenja za koja se argumenti nalaze u neravnoteži moći između pružatelja i korisnika medicinskih usluga, u ograničenju primjene priziva na slučajeve daljnjeg sudjelovanja u nemoralnom činu u opasnosti kreiranja kategorije drugorazrednih građana. Usp. Ana Horvat Vuković, Ustav Republike Hrvatske i priziv savjesti, 441-443.

⁶⁴ *Zakon o liječništvu*, Narodne novine, br. 121/03., 117/08., čl. 20.; *Zakon o dentalnoj medicini*, Narodne novine, 121/03., 117/08., 120/09., čl. 26.

⁶⁵ *Zakon o medicinski pomognutoj oplodnji*, Narodne novine, br. 86/12., čl. 44.

⁶⁶ *Zakon o sestrinstvu*, Narodne novine, br. 121/03., 117/08., 57/11., čl. 3.

Izvan ovih zakonom predviđenih slučajeva moguće je i proširenje primjene instituta priziva ne temelju čl. 9. Konvencije uz primjenu testa razmjernosti javnog interesa.

Nadalje, niz kodeksa iz područja pružanja liječničke i ljekarničke skrbi donosi sljedeće odredbe o prizivu savjesti:

- a) *Kodeks medicinske etike i deontologije*: „Liječnik ima pravo na priziv savjesti ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrožava život pacijenta. O svojoj odluci mora pravodobno obavijestiti nadređene i pacijenta te ga uputiti drugom liječniku iste struke.”⁶⁷
- b) *Kodeks ljekarničke etike i deontologije*; „Magistar farmacije ima pravo priziva savjesti samo ako time ne dovodi u opasnost zdravlje i život bolesnika.”⁶⁸
- c) *Etički kodeks primalja*: „Primalja ima pravo na priziv savjesti, ako time ne uzrokuje trajne posljedice za zdravlje ili ne ugrozi život pacijenta/ice. O svojoj odluci mora pravodobno obavijestiti pacijenta/icu te ju uputiti drugoj primalji. Primalja koja radi kao član zdravstvenog tima (u primarnoj zdravstvenoj zaštiti ili u bolničkoj zdravstvenoj skrbi) mora u što kraćem roku izvijestiti odgovornu osobu ako postoji bilo kakav prigovor savjesti bitan za obavljanje njezine profesionalne djelatnosti. U tom slučaju ne smije prestati pružati primaljsku skrb ako bi time uzrokovala trajne posljedice za zdravlje ili ugrozila život pacijentice.”⁶⁹

U kontekstu svega naprijed iznesenoga nije beznačajno opažanje terminološke razlike u zakonodavnim tekstovima i etičkim kodeksima pojedine branše. Zakonski tekstovi govore o „pravu pozivanja na priziv savjesti”, dok etički kodeksi koriste izraz „pravo na priziv savjesti”. Ovo pravo na priziv savjesti valja tumačiti u smislu korištenja mogućnosti koje zakon dopušta, a ne u smislu subjektivnog prava koje zakon mora omogućiti na zahtjev uložitelja priziva. Stoga zakonska formulacija na bolji način odražava na koji je način priziv savjesti tretiran i zaštićen u Republici Hrvatskoj.

⁶⁷ *Kodeks medicinske etike i deontologije*, Narodne novine, br. 55/08. i 139/15., čl. 2. st. 15.

⁶⁸ *Kodeks ljekarničke etike i deontologije*, u: *Farmaceutski glasnik*, 4 (1996.), čl. 12. st. 3.

⁶⁹ *Etički kodeks primalja*, čl. 3. br. 20.
v. https://www.komora-primalja.hr/wp-content/uploads/2013/11/Eti%C4%8Dki-kodeks-primalja_2010_final.pdf (pristupljeno: 15. prosinca 2022.).

Na koncu, prema sadašnjem zakonodavstvu zbog izostanka zakonske regulative u slučaju ljekarnika i primalja⁷⁰ prizivi savjesti su u ova dva područja lako oborivi na testu razmjernosti i stoga slabe pravne zaštite. Etički kodeksi koji postoje iz ova dva područja su podzakonski akti i njima se slabo štiti institut priziva savjesti.

ZAKLJUČAK

Svaka rasprava o prizivu savjesti krije sustav vrijednosti iz kojih crpi argumente „za” i „protiv” jednog opće priznatog „prava na priziv savjesti”, odnosno za uže ili šire postavljanje granica primjeni instituta priziva savjesti. U demokratskim je društvima priziv savjesti reguliran zakonima kao izraz široko priznate slobode savjesti shvaćene u smislu slobode izbora ponašanja usklađenog s osobnim prosudbama o tome što je ispravno, a što pogrešno, dakle u subjektivističkom ključu etičkog relativizma. Crkva, pak, sa svoje strane prepoznaje i u svome nauku zagovara jedan objektivni i vječni zakon *koji čovjek sam sebi ne daje, ali kojemu se mora pokoravati*. I Crkva pak i država u vladajućem etičkom relativizmu vide izazov koji iziskuje odgovor utemeljen na osnovnim postulatima jednog ili drugog pravnog uređenja.

Crkva nakon Drugoga vatikanskog sabora dosta realističnije pristupa ovom fenomenu i jasno se opredjeljuje „za” priziv savjesti kad on označava neposlušnost zakonu koji je u suprotnosti s objektivnom moralnom normom koju savjest kao takvu prepoznaje i želi joj biti vjerna, ali ne podržava priziv savjesti kad on nije drugo negoli subjektivističko pozivanje na pravila osobne svijesti. Govoreći *ad intra*, u odnosu na unutarcrkveno pravno uređenje, iako se izrijekom ne spominje, nije isključena mogućnost priziva savjesti u odnosu na čisto crkvene zakone.

Državna zakonodavstva, pozivajući se na međunarodne dokumente o zaštiti slobode mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti prepoznaju važnost implementacije jednog općepriznatog prava na priziv savjesti, no konkretna rješenja zapravo odražavaju napore u definiranju jasnih granica primjene tog instituta. Široka primjena instituta priziva savjesti u pravu Republike Hrvatske se izvodi iz priznate i Ustavom RH zaštićene slobode misli, savjesti i vjeroispovijesti te iz primjene čl. 9. Konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda a zakoni koji ga izrijekom predviđaju prepoznat su primjer zakonodavne interpozicije. Polazeći od vladajućeg tumačenja da ono što je

⁷⁰ Usp. *Zakon o ljekarništvu*, Narodne novine, br. 121/03., 142/06., 35/08., 117/08.; *Zakon o primaljstvu*, Narodne novine, br. 120/08., 145/10.

zakonski dopušteno ne predstavlja nužno nečije „pravo“ u smislu da država ili tko drugi treba osigurati njegovu bezuvjetnu zaštitu, držimo da ni priziv savjesti u Republici Hrvatskoj nije dovoljno zaštićen.

Možda bi se u ovom trenutku svoje povijesti hrvatski građani, u visokom postotku deklarirani vjernicima, trebali prisjetiti riječi J. Ratzingera, sada blagopokojnoga pape Benedikta XVI.: „Ondje gdje su najčišće i najdublje religijske tradicije napuštene, čovjek se odvaja od svoje istine, on živi protiv nje i postaje neslobodan. (...) Ako nema nikakve istine o čovjeku, onda on nema nikakve slobode. Samo istina oslobađa.”⁷¹

LEGAL INSTITUTE OF APPEAL TO CONSCIENCE IN CONTEXT OF CHURCH TEACHING AND CROATIAN LEGAL SYSTEM

Summary

The conflict of one's conscience with positive law is as old as human history. Although in its original form the appeal to conscience leaves a person opposed to the legal system up to the point of sacrificing his/her own goods and his/her own life, contemporary debates about the appeal to conscience emerge from a legal context. In today's developed societies, the appeal to conscience is discussed as a legal phenomenon that seeks its justification and foundation, and legal science discusses the limits of its permissibility, offers definitions and classifications, all in order to find a balance between the freedom of individuals and protection of common good. The question that arises is the question of limits, not the legitimacy of the right to appeal to conscience. This paper problematizes the right to appeal to conscience in the church system and in the Croatian legal context, bearing in mind the fact that resistance to the legal norm in appeal to conscience stems from moral judgment, which is most often based on religious beliefs. We should take into account the social context in which a significant majority of citizens declare themselves believers, which emerges from the Christian worldview and which has legal relations regulated by international treaties in the common interest of the Church and the state. And this paper is one of the contributions to the public debate on that topic.

Keywords: conscience, law, freedom of conscience, appeal to conscience, right to appeal to conscience, church teaching, Constitution.

⁷¹ Joseph Ratzinger, *Vjera. Istina. Tolerancija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004, 232.